

ANDRIĆ EDIT: MAGYAR–SZERB FRAZEOLÓGIAI SZÓTÁR MAĐARSKO-SRPSKI FRAZEOLŠKI REČNIK

Újvidék (Novi Sad): Forum Könyvkiadó Intézet, 2024, 835 p.

ISBN 978-86-323-1233-3

Pásztor-Kicsi Mária

manyi@ff.uns.ac.rs

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

<https://orcid.org/0000-0002-2266-5105>

Az újvidéki Forum Könyvkiadó Intézet kiadásában 2024-ben megjelent *Magyar–szerb frazeológiai szótár* valódi hiánypótlónak tekinthető a szerbiai könyvpiacra. Hasonló kiadvány ugyanis évtizedek óta várat magára a többnyelvű és -kulturájú Vajdaság bilingvális nyelvhasználóinak körében – elsősorban azokat a közösségeket és személyeket értve ez alatt, akik hivatásuk folytán nap mint nap szembesülnek e két, egymástól igen eltérő nyelv közötti kapcsolat megteremtésének szükségességével. Ők elsősorban fordítók, újságírók, illetve a közmédia és a művelődési élet egyéb szereplői, továbbá az alap-, közép- és felsőoktatás tanárai és diákjai, de ne feledkezzünk meg a nyelvtanulókról sem, vagy azokról, akik csak személyes kommunikációs igényük folytán szeretnének mélyebb ismereteket szerezni a magyar és a szerb nyelv közötti különbségek áthidalhatóságáról. Dr. Andrić Edit egyetemi rendes tanár frazeológiai szótárával éppen e tekintetben nyújt jelentős segítséget a mindkét nyelvet valamilyen szinten beszélő/ismerő célközönségnek, nem véletlen tehát, hogy munkája elismeréseként neki ítelték oda a 2025. évi Bazsalikom Műfordítói Díjat.

A frazémák (állandósult szókapcsolatok) megismerése az anyanyelvi beszélők számára is szinte élethosszig tartó tanulási folyamatot jelent. Ezek ugyanis a nyelvnek olyan specifikus kifejezés-állományát képezik, amelyek legalább két szóból állnak, és sajátos sűrítményként konzerválódnak.

nak egy nyelvi közösség hagyományában. További jellemzőjük, hogy szemantikai egységként kezeljük őket, nem összetevőik jelentésének pusztá összegeként, ezáltal pedig – a lexémákhoz hasonlóan – szótári egységként épülnek be a szókészletbe és a mentális lexikonba. Egy másik nyelvre tehát nem fordíthatók szó szerint, hanem – ha csak lehetséges – meg kell találnunk célnyelvi ekvivalensüket (ugyancsak frazémát), mely legalább funkcionálisan, de lehetőleg formai, jelentéstani, és stilisztikai szempontból egyaránt be fog illeszkedni az adott nyelvközösség és kultúra szokásrendjébe és az ott meghonosodott frazeológiai mintázatok rendszerébe.

Egyáltalán nem egyszerű, könnyen áttekinthető kifejezésrétegről van tehát szó. Vizsgálatukban pedig az is nehezíti a tájékozódást, hogy a nemzetközi frazeológiai szakirodalom még mindig nem egységes sem terminológiáját, sem kategorizációját, de definícióit tekintve sem. Aki tehát két nyelv viszonylatában szeretne „rendet teremteni”, annak a két párhuzamos (egymásnak megfeleltethető) korpusz összeállításán túl ezzel a heterogenitással is szembesülnie kell. Mert nemcsak a frazémaállományok nyelv- és kultúrspecifikusságával, hanem az azokat vizsgáló kutatók és műhelyek specifikus nézeteivel és viszonyulásával is számolnia kell. Mindez pedig szükségszerűen kihat a módszerekre is, amelyek mellett a szótár alkotója dönteni fog.

A frazématár magyar–szerb viszonylatát többek között az befolyásolta, hogy magyar nyelven több frazeológiai szótár hozzáférhető, mint szerbül. A szerb frazémák tanulmányozását lényegesen nehezíti, hogy szótár formájában csak két gyűjtemény olvasható (Matešić, 1982; Otašević, 2012). Ezeken kívül elérhető még ugyan Vuk Karadžić betűrendes szólás- és közmondásgyűjteménye is (1849), de ennek állományában nehézkes a tájékozódás, mivel nem tartalmaz vezérszavakat, csupán a mondások kezdőbetűje képezi a betűrendbe sorolás alapját, és dialektológiai szempontból is rendezetlen. A szerb frazeológia rendezett adatbázisa tehát még várat magára, annál is inkább, mivel a frazémakincs tetemes része az egyéb szótárak címszavai közé van beágyazva.

A szótár magyar nyelvű korpuszának kialakítása során a szerző – néhány vajdasági vonatkozású közkeletű frazémától eltekintve – az egyetemes magyar frazémaállományból merített, elsősorban Forgács Tamás (2003) és Bárdosi Vilmos (2012) kötetait alapul véve, de mások gyűjtését (például O. Nagy Gábor, T. Litovkina Anna) is felhasználta.

Így a magyar nyelvterületen gyakran előforduló frazémákon kívül a szótárban helyet kaptak a szlenges, olykor enyhén durvának minősíthető, valamint diáknyelvi formák is, akárcsak a mitológiai és biblikus hagyományhoz vagy az irodalomhoz, illetve az egyetemes európai kultúrához kötődő szállóigék, bölcsességek és egyéb proverbiумok, melyek száma a különféle szempontú variálódásokat is tekintetbe véve mintegy 31 500-ra tehető.

A szótár megalkotásában alapvető kihívást jelentett a pontos célnyelvi megfeleltetés, ami részben a szerb nyelvű frazeológiai szótárak említett hiányából, valamint a frazémák jelentésének eltérő értelmezéséből és oszályozásából adódott, de a poliszém frazémák célnyelvi ekvivalenseinek megtalálása is nehézséget okozott. A vándorszólásokat, *internacionalizmusokat*, illetve a nemzetközi hagyományból ismert bölcsességeket, univerzális igazságokat, szállóigéket kivéve ritkán fordulnak elő teljes mértékben megegyező frazémák két ennyire eltérő típusú nyelvben.

A megfeleltetés szempontjából így a szótár állománya három nagyobb csoportba sorolható: 1) a *teljes mértékben* (mind formai, mind jelentéstani, mind pedig stilisztikai szempontból) *ekvivalens*; 2) a *nulla ekvivalenciájú*; valamint 3) a *részleges ekvivalenciájú* (szerkezetileg részben megfeleltethető vagy csak szemantikailag ekvivalens, illetve poliszém) konstrukciók csoportjába.

A teljes ekvivalenciát a nemzetközi karakteren kívül egyéb tényezők is előidézhetik. Így vajdasági vonatkozásban például a népek egymás mellett élése, a többnyelvűség, a kölcsönös átvétel és a tükröztetés is szerepet játszhatott a frazémapárhuzamok keletkezésében, míg nulla fokú ekvivalenciával nagyjából a kultúrspecifikus magyar szólások körében találkozunk, amelyek teljes mértékben a magyar nyelvben gyökereznek, illetve a magyar történelmi vagy kulturális örökség ismerete nélkül nem értelmezhetők.

A *Magyar–szerb frazeológiai szótár* szerkezetét tekintve három jól elkülöníthető részből áll: egy *kétnyelvű bevezető*ből, magából a *szótár törzsanyagából*, valamint a *záró oldalakból*, ahol a *szerző rövid életrajzát* olvashatjuk magyar és szerb nyelven, de négy üres oldalt is találunk *jegyzeteknek*. A szerzői életrajzhoz egy QR-kódot is mellékel a szótár, amely az újvidéki Bölcsészettudományi Kar honlapjára irányítja az érdeklődőt, ahol részletesebben tájékozódhat Andrić Edit tudományos és oktatói pályafutásáról.

A római számokkal (V–XXXVII) oldalszámozott *Bevezető rész* még néhány kisebb egységre tagolódik. Első alfejezete az *Előszó* (V–IX.), amely a szerző magyar nyelvű elméleti alapvetését és célkitűzéseit foglalja össze. Ezt követi *A frazématár szerkezeti felépítése. Útmutató a szótár használatához* (X–XVIII), amely a vezérszók főbb jellemzőiről, szófaji (határ)kérdéseiről, szerkezetéről, azonos alakúságának eseteiről, a betűrendezésről, a frazémavariánsok tudnivalóiról és egyebekről tájékoztatja a felhasználót. Ezután a két iménti rész szerb nyelvű fordítása következik (XIX–XXXIII), majd a *Forrásművek – Konsultovani rečnici* (XXXIV) és az *Irodalomjegyzék – Literatura* (XXXV) címet viselő egységek, amelyek a szerző által felhasznált nyomtatott szótárak (18 tétel) és internetes források (összesen négy URL), valamint a magyar és szerb nyelvű elméleti művek jegyzékét (összesen 7 cím) tartalmazza. A bevezető részt végül a *Rövidítések – Skraćenice* (XXXVI) és a *Jelmagyarázat – Tumačenje simbola* (XXXVII) oldalak zárják, amelyeken a felhasználó egyrészt a szótárban alkalmazott tipológiai, stilisztikai jelölések és egyéb rövidítések, valamint a szimbólumok magyar és szerb nyelvű értelmezését olvashatja.

A *szótár törzsanyagát felölelő* fő rész paginációja arab számokkal történik (1–834). A szótár állományában, amely több mint 30 000 frazémából áll, *vezérszók* alapján tájékozódhatunk, melyek száma 7429. Ezek félkövér verzálissal szedett formában, betűrendben követik egymást, akár csak az alájuk sorolt frazémák is, amelyek szedése ugyancsak félkövér, azonban a bennük szereplő tulajdonnevek kivételével minden szavuk kis kezdőbetűvel íródik.

A *szócikkek felépítése* a következő: a *vezérszó* alatt sorbehúzva található a *magyar frazéma* és *variánsai* (ha vannak), amit szögletes zárójelben – [] – követ a frazéma *típusának* és (amennyiben szükséges) *stiláris értékének* megjelölése, ez alatt pedig további sorbehúzással, dőlt betűkkel olvasható a frazéma szerb megfeleltetése:

KEREPLŐ

jár a szája, mint a kereplő [SZ]; be nem áll a kereplője; jó a kereplője [SZ biz., gúny.]
ne sastaviti/zaklapati/zatvarati usta; mleti kao prazna vodenica
 (= 'nem teszi össze/teszi be/csukja be a száját; darál, mint az üres vízialom')

A szócikkek nem tartalmaznak egynyelvű jelentésdefiníciót és alkalmazási példákat, sem pedig a szerb megfeleltetés magyar értelmezését (a fent olvasható fordítás jelen szöveg szerzőjétől ered). A szótár csak bizonyos esetekben (például a rövidítések feloldásakor) tesz kivételt, ilyenkor kerek zárójelben olvasható a magyarázat, például „*megjöttek a háemcsék* (háemcsé: helyi menő csávó)” (XVII). Mindez területi okokból indokolt, és nem okoz zavart a szótár használatában, amennyiben a felhasználó valamilyen szinten jártas mindkét nyelvben.

A *vezérszók* kapcsán fontos még kiemelnünk, hogy nemcsak a frazémák központi eleme szerepel közöttük, hanem minden egyes tartalmas szó betöltheti ezt a szerepet, minek következtében egy-egy frazéma, sőt a variánsai is, többször előfordulhatnak a frazématárban, azaz többféleképpen is előkereshetők (például **BAJ** – keresi a *bajt*; **KERES** – keresi a *bajt*). Ebből viszont a könyvebb keresésen kívül az is következik, hogy bár a szótár vezérszói alapvetően főnévközpontúak, az igei összetevők alapján is kereshetünk benne, sőt egyes melléknékvék, határozószók és melléknévi igenevek is helyet kapnak a vezérszók között, míg a főnévi és határozói igeneveket tartalmazó frazémákat az igei vezérszó alatt találhatjuk meg (például **ÜL** – egy *fenékkal/seggel nem lehet két lovon ülni*; **VER** – a *dió törve [a pénz számolva], az asszony verve jó*).

Alaktani szempontból vizsgálva tőszavakon és összetételeken kívül képzős alakok (például melléknévek) is lehetnek vezérszók, viszont jeles és ragos alakok nem szerepelnek közöttük, kivéve néhány kötőjeles összetételt, amelyek között olykor toldalékos alakok is szerepelnek (például **ÁGA-BOGÁT** – ismeri/*tudja vminek minden ága-bogát*).

Önállóan nem használatos szavak (ikerszók, archaizmusok, specifikus nyelvi rétegekhez tartozó kifejezések stb.) esetében a szótár *perjelek* (/) közé helyezi a vezérszót (például **/APRÓ-CSEPRŐ/**, **/FABATKA/** stb.), és ugyancsak perjelet használ az alakváltozatok szétválasztása esetében (például **CSÜGG/CSÜNG** stb.), viszont *kerek* zárójelet tesz a különféle alakokban élő szavak többlet-elemének kiemelésében (például **GYER(M)EKKOR** stb.).

Végül pedig az azonos alakú (homonim) vezérszokat indexszámozza a szótár (például **CSAP¹** – **CSAP²** stb.).

A szócikkek következő összetevői maguk a *forrásnyelvi frazémák* és variánsaik (ha vannak). Ezek – mint említettük – a vezérszók alatt betűrendben követik egymást, félkövér kisbetűs szedéssel. *Variánsok* esetében az azonos jelentésű, valamely tartalmas szavukban eltérő szerkezetek variábilis elemét *perjel* (/) választja el (például *hajszálat/szörszálat hasogat*) Bizonyos esetekben azonban a szótár komplexebb jelöléshez folyamodik: szögletes zárójelet – [] – használ például, amikor a variábilis egység elé az előző lexémától *eltérő névelő* kihelyezése szükséges (például *kicsúszik/kiszalad az ajkán [a száján] egy szó/kifejezés*), illetőleg amikor a variálható elem *két vagy több szó kapcsolatából* áll (például *kienged a kezéből [kezei közül] vmit*), ahol a *vmit* rövidítés a frazéma *vonzatát* jelöli. A szótár szerzője ugyanis a frazémák mondatba vagy

szövegbe illeszthetőségének megkönnyítése érdekében ezeknek feltüntetését is fontosnak tartotta. Így a szótár – az alanyi és a fakultatív tárgyi vonzatok kivételével – megfelelő rövidítéssel (XXXVI) jelzi, ha egy frazémának vonzata van.

Továbbá a szótár kerek zárójellel – () – jelöli a frazémavariánsok azon részeit, amelyeknek hosszúsága valamilyen szempontból különbözik (például úgy úszik, mint a **(nyeletlen/öreg) fejsze**), *tegezés/magázás*-alapú variálódás esetében pedig a variánsokat jelölheti *szögletes zárójel* (például **te itt vagy [maga itt van], a temetők meg üresek?**), a magázó alak *személyragjának* egyszerű zárójelezése (például **hagyj(on) békén!**), illetve *perjeles* forma, ha a tegezés/magázás alaki szempontból bonyolultabb (például **kérje/kérd vissza a tandíjat!**). Viszont megjegyzendő, hogy a variánsok jelölésekor a szótár a *névelőket*, valamint a *hátravetett igekötőket* csak egyszer jelöli (például **a gyenge/leggyengébb láncszem; ajtóstul ront/rohan be a házba**), és az utóbbi alakokat az igekötős vezérszónál kell keresni.

A frazémaváltozatoknál olykor *bokrosodás* figyelhető meg egy-egy vezérszón belül. Ez nagyjából azokat a szinonim frazémákat érinti, amelyek alkalmilag különböző módon, más szavakkal egészülhetnek ki, azaz más-más vonzatstruktúrát követelnek meg. Ezeket a variánsokat a szótár egy helyen tárgyalja, de a variánsokat pontosvesszővel (;) választja el (például **kazalban/asztagban tüt keres; szénakazalban keresi a tüt**)

A bokrosodást előidézheti a frazémavariánsokban megjelenő közös szó, illetve hasonló jelentés, az egyes variánsokat pedig az éppen rájuk vonatkozó vezérszónál találjuk (például **BESZÉL – szívemből beszél; SZÍV – szívemből beszél/szól; SZÓL – szívemből szól**).

A szótár útmutatója külön tárgyalja, de valójában a variálódáshoz tartozik az ún. *monofrazémák* kérdésköre is. Ezek olyan összetett szók, amelyek egy frazémából vagy képes kifejezésből sűrűsödtek összetétellé, s bár nem tesznek eleget a frazémákkal szemben támasztott polilexikalitás követelményének, vannak frazémák, amelyek egyetlen összetett szóval helyettesíthetők (például *olyan szép, mint az álom* → álomszép). A monofrazémikus összetételeket az egyébként általános pénznemjelként ismert szimbólum (¤) kapcsolja a frazémához a szótárban, s ezek mind elő- mind utótagjuk alapján kereshetők (például **FEJ – kemény a feje [SZ] ¤ keményfejű** vagy **KEMÉNY – kemény a feje [SZ] ¤ keményfejű**), ahol a szögletes zárójelben levő rövidítés a frazéma típusát jelöli.

A *frazematípus* ([H] – helyzetmondat, [K] – közmondás, [SZ] – szólás – XXXVI) jelölése a szótár összes forrásnyelvi frazémája után szerepel, *stilis* minősítés ellenben csak azoknál, ahol a szerb megfeleltetés nehézségbe ütközött. A szótár összesen 12 fajta stílusárnyalatot különböztet meg (például *biz.* – bizalmas, közvetlen; *durv.* – durva, nyers, sértő; *euf.* – eufemisztikus, szépítő stb.), amelyekből variánsoktól függően több is szerepelhet.

Végezetül még szólnunk kell a frazémák *szerb megfeleltetéséről*. Mint már említettük, a szerző a frazémák ekvivalensének minél precízebb meghatározására törekedett. Formális megfeleltethetőség híján azonban a frazematár többféle lehetőséghez folyamodik, közülük elsősorban a *jelentéstani és/vagy szituációs megfeleltetéshez*.

Vannak viszont esetek, amikor egy-egy frazémánál több jelentésmagyarázat is számításba jöhet. Ilyenkor, ha csak árnyalatnyi az eltérés közöttük, a frazematárban több megfeleltetést is találunk, pontosvesszővel elválasztva (például **lelopná a csillagokat is az égről [SZ] – između dva**

oka će ukrasti ['a két szeme közül lopna el vmit']; *uzeo bi i Bogorodičin pokrov* ['a Szűzanya leplét is elvinné']; *iz oka bi ukrao/uzeo* ['vki szeméből kilopna/elvenne vmit']).

Olykor a többjelentésű magyar szólásnak a szerbben teljesen eltérő frazémák feleltethetők meg, melyeket a szótár számozással különböztet meg (például *kinyílik/felnyílik a csipája* [SZ biz.] – 1. *progledati* ['látni kezd']; *otvorile se nekome oči* ['vkinek kinyílt a szeme']; *puklo/sinulo je nekome pred očima* ['kítarult/kivilágosodott vki szeme előtt'] 2. *dići rep/glavu* ['felemeli a farkát/fejét']; *obezobraziti se* ['elszemtelenedik']; *postati drzak kao vrbac* ['elpimaszodik, mint a veréb']; *postati bezobrazan kao pašče* ['elszemtelenedik, mint a kölyökkutya']).

A forrásnyelvi frazéma különféle lehetséges stílusminősítése is a megfeleltetések szétválását eredményezi a szerb változatokban (például *úzi az ipart* [SZ biz. v. szleng, pej.] – 1. *raditi sa velikim trudom/naporom* ['nagy igyekezettel/erőbefektetéssel dolgozik']; *raditi pod pritiskom* ['nyomás alatt dolgozik'] 2. *baviti se prostitucijom* ['prostituáltként árulja magát']).

Nulla ekvivalencia esetében viszont, amikor a szólások kultúrspecifikus volta miatt a részben egyező megfeleltetés is lehetetlen, a szerző a parafrázis eszközához folyamodott.

A további távlatok tekintetében a szerző fontosnak tartja még egy szerb–magyar viszonylatú frazeológiai szótár megalkotását is, mely kiindulónyelvi korpuszában azokat a szerb frazémákat is tartalmazná, amelyekre a magyarban nem létezik idiomatikus szókapcsolat, vagy az itt felhasznált szerb forrásokban nem szerepeltek. Fontosnak tartaná továbbá kognitív szemléletű megközelítésben rendszerezni a frazémaállományt, ami lehetővé tenné a probléma univerzálisabb vetületű, több nyelvre is kiterjeszthető összehasonlító vizsgálatát.

Összefoglalva tehát: a frazématár hasznos eszköz mindazok számára, akik magyar–szerb viszonylatban közvetítenek valamilyen formában a két kultúra között, akár Szerbiában, akár a magyarországi szerb kisebbség érdekeit szemlélve. Alkalmazása felhasználóbarát, és hasznos alapot adhat további összevető frazeológiai kutatások tekintetében, tehát csak szorgalmazni tudjuk a kézbevitelét és böngészését.

IRODALOM

- Bárdosi, V. (2012). *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*. Tinta Könyvkiadó.
- Forgács, T. (2003). *Magyar szólások és közmondások szótára*. Tinta Könyvkiadó.
- Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. IRO Školska Knjiga.
- Otašević, Đ. (2012). *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Prometej.